

8. Una estranya sacseja les nostres vides. Disseccionant les mutacions de la COVID-19 amb mirada sociològica

PAQUITA SANVICÉN-TORNÉ
IRENE CUSSÓ-PARCERISAS
MARIA ÀNGELS ABELLÁN LÓPEZ
DIANA JAREÑO-RUIZ

*Si hi ha una cosa segura
que podem esperar del futur
és l'inesperat.*

JOANDOMÈNEC ROS (2016:7)

1. ALERTA AMB ELS RISCOS GLOBAIS! QUE NO ENS FALTI LA SOCIOLOGIA!

Escrivim aquest text durant la primera quinzena del març de 2022. Fa just dos anys, l'11 de març de 2020, l'OMS va etiquetar la covid-19 amb el nom que ens l'ha fet familiar tot aquest temps: pandèmia. Una pandèmia global. En ser-ho, en l'àmbit local i en el global hem estat immersos —ho estem encara— en etapes d'impactes diversos, amb profunds efectes transformadors a nivell local, individuals i col·lectius, públics i privats. Una situació inesperada no prevista, encara que com recordaven els sociòlegs Oltra i Bosso (2020) probablement, si s'hagués estat alerta als estudis de la grip de 1918 i als avisos dels científics socials, la societat hauria pogut estar més preparada per a fer front a l'epidèmia i als canvis dràstics multidimensionals que ha comportat: personals i socials, privats i col·lectius, locals i globals. Cal esperar que tota la ciència aplicada, la investigació, l'anàlisi, la reflexió, les propostes que des de la sociologia s'han fet, publicat i explicat durant aquest temps, sumats al que s'està fent en aquests moments i als treballs que caldrà continuar encara, serveixi per a millorar tot allò que s'ha identificat com a millorable en la gestió i el teixit de les estructures socials en què habitem i anem fent, desfent i refent entre tots i totes.

Quants cops aquests anys a la universitat, a les classes de Sociologia, trasbalsades també per la covid-19, hem citat les paraules de Wright Mills en referència a l'esperança de les ciències socials i la imaginació sociològica per a afrontar les crisis? El sociòleg les escrivia, recordem-ho, sobre el món de 1957, però semblen dictades per l'ara mateix: «Allò que les persones necessiten no és només informació: en la nostra Era del Fet, sovint la informació acapara la seva atenció i supera la seva capacitat d'assimilar-la. [...] necessita una qualitat d'esperit que li permeti d'emprar la informació i de servir-se de la raó per tal d'assolir una comprensió lúcida del que succeeix en el món i del que pot esdevenir ell mateix» (Mills, 1987: 9). Quants cops hem tornat a Alain Touraine que, més recentment, el 2005, ens aportava reflexions sobre el nou paradigma necessari per a explicar i entendre el sentit, sense perdre'l, en un món profundament canviant? Quants hem citat la manera didàctica de Salvador Giner que explicava el canvi social tot dient que «los cambios no están aislados ni temporal ni espacialmente; es decir los cambios ocurren en cadenas de secuencias [...] y las consecuencias suelen reverberar en regiones enteras o virtualmente en todo el mundo» (Giner, 1994: 246). Amb tota probabilitat, però, el més citat ha estat Ulrich Beck i la més rellegida i consultada, la seua teoria dels riscos globals, en el sentit que «existen simultáneamente la inmaterialidad de las definiciones mediadas y contestadas del riesgo y la materialidad del riesgo en tanto que fabricado por expertos e industrias en todo el mundo [...]». Per a Beck, l'anàlisi del risc demana un enfocament interdisciplinari. La ciència del risc, sense la imaginació sociològica del risc construït i contestat, és cega (Beck, 2002: 6-28).

Per a evitar la ceguesa: ciència. Les sociòlogues i els sociòlegs de Catalunya i València han tingut un paper actiu i a primera línia des de l'inici dins i fora del marc universitari per a escodrinyar el repte que ha suposat a tots nivells —també científic— la covid-19. Per mitjà de la recerca i la transferència s'han ocupat de dissecionar amb metodologies qualitatives i quantitatives cadascun dels àmbits, espais, temps i rutines personals i socials que s'han vist modificats de cop i volta i d'un dia per l'altre. Han aportat a la societat en general, als professionals, als poders públics implicats en la gestió i comunicació dels riscos, dades, coneixements, anàlisis i propostes. Reflexions, evidències i dades científiques que han proporcionat llum enmig d'una allau d'informació incessant i sovint distorsionadora. Obiols i Rius feien referència a la responsabilitat de la sociologia actual en aquest sentit poc abans de l'esclat de la pandèmia: «Puede ayudar en el marco de la sociedad actual compleja y en cierta medida sobresaturada de información a identificar los posibles caminos alternativos y los beneficios y costes en términos de cohesión, equidad o sostenibilidad de cada elección» (Obiols; Rius, 2019: 9).

La rellevància del paper que ha tingut l'anàlisi sociològica en aquest període es constata ja en el volum de recerques que van iniciar-se de manera immediata per a

analitzar la situació en temps real i alertar amb proves dels impactes negatius que s'acumulaven. És significatiu que de les 237 aportacions que vam poder recollir per a l'informe *Impactes socials de la pandèmia covid-19 observats amb perspectiva sociològica. Aproximació a les anàlisis i aportacions realitzades des de la sociologia valenciana i catalana*, el 39% siguin elaborades i publicades entre març i desembre de 2021 (Abellán-López; Cussó-Parcerisas; Sanvicén-Torné, 2022). De les 52 investigacions identificades en aquell informe, tancat el setembre de 2021, 44 es van encetar a partir del març de 2020. En el cas de València, de les 58 referències, n'hi ha 39 que porten data de publicació a 2020, el 67,24%. Pel que fa a Catalunya, de les 179 referències, n'hi ha 52, el 29,05% del total, publicades el 2020. És una dada rellevant que les primeres recerques d'aquest període se centren en l'àmbit de l'educació tot iniciant-se just el mes de març, quan es va incorporar per força al vocabulari quotidià un (altre) concepte fins aleshores desconegut: 'confinament'. La urgència, responsabilitat i implicació sociològica feren que en un parell o tres de mesos des de tots els grups de treballs temàtics especialitzats es comencessin a fer públics resultats, dades i propostes sobre una situació que s'albirava de llarg recorregut en tots els àmbits.

En una situació d'extrema complexitat, com aquesta, amb una necessitat imperiosa d'analitzar pràcticament en temps real i fer propostes des de l'anàlisi cal·mada, contrastada i científica, s'ha fet més evident que mai la importància i el paper de la perspectiva sociològica tal com és i com s'ha dut a terme: implicada i aplicada en tota la seua dimensió. El 15 de maig de 2020, l'ACS i el COLPIS publicaven un comunicat de compromís actiu per a posar-se a disposició de la societat, autoritats etc.

[...] el trasbals excepcional i profund generat per la pandèmia es transformarà en una crisi més complexa, llarga i intensa que les viscudes fins ara; amb una gran capacitat desestabilitzadora que alterarà tots els ordres de la vida, i que hem de tractar de manera rigorosa, concertada i empàtica posant les persones al davant. En aquest escenari, els professionals de la sociologia i la ciència política som imprescindibles per a analitzar els fenòmens a què ens enfrontem i proposar marcs interpretatius, tècniques i metodologies per a identificar-los, conèixer-ne les causes i els efectes, mesurar els impactes socials, i imaginar mesures per a gestionar aquesta realitat emergent [...] oferim a les institucions i a la societat en general la disponibilitat i el coneixement de les nostres persones professionals i acadèmiques per a minimitzar les conseqüències negatives d'aquesta crisi i convertir-la en una oportunitat de repensar i millorar la governança i la cohesió de les nostres comunitats.

(ACS, COLPIS, 2020)

Gairebé en paral·lel, l'equip de direcció i edició de la *Revista de Sociología de la Educación (RASE)*, constituït majoritàriament per sociòlogues i sociòlegs de la

Comunitat Valenciana encomanen i publiquen *Educación en época de confinamiento: la tarea de renovar un mundo común* (Beltrán et al., 2020).

[...] una sociología en acción que se pretende crítica y solidaria no puede hacer como si no pasara nada. Mas bien la mirada sociológica —que interviene en aquello que mira— puede ofrecer sus herramientas de análisis para ponerlas al servicio de la sociedad de la que se nutre y a la que debe su sentido [...]. Desde una sociología en acción y en una situación excepcional como la que vivimos necesitamos propuestas de comprensión para la reconstrucción social y educativa. [...] esta pandemia marcará un antes y un después en el ámbito de la educación.

(BELTRÁN et al., 2020: 92-93)

Pensar en les persones, necessitat del coneixement científic per a abordar els canvis pensant en el bé comú, pensament crític, necessitat de propostes, acció, transformació... han estat objectius reiterats al llarg i ample de totes i cadascuna de les aportacions de la sociologia des de l'inici fins ara mateix. També és la finalitat d'aquest article, per força breument, que escrivim ara a partir de les dades de l'informe *Impactes socials* ja citat més amunt, sobre el qual aportem unes dades explicatives en l'apartat següent que titulem volgutament —pel que implica i representa el nombre, quantitativament i qualitativa— amb la xifra de referències de la sociologia valenciana i catalana que vam poder localitzar: 237.

El nombre de pàgines de què podem disposar ara i la finalitat del text que tenim entre les mans no ens permeten tractar tot el conjunt. Hem fet una tria temàtica atenent el volum específic que hem localitzat i també perquè són tres àmbits estructurals nuclears en què es concentren, interconnectades entre si, totes les problemàtiques de la vida en societat: famílies, educació i gènere. Tres àmbits, a més, en què la sociologia valenciana i catalana compta amb anys de recerca i aportacions consolidades i amb sociòlogues i sociòlegs de reconegut prestigi nacionals i internacional.

Cloem aquest article sobre els impactes i les dimensions dels canvis socials provocats per la covid-19 mentre sembla que el pitjor ha passat. Constatem que res no és com era abans. És la lògica dels canvis i els riscos. Alhora, estem immersos en els impactes d'un nou risc global, igualment de conseqüències mundials i locals diverses. La guerra de Rússia contra Ucraïna. Amb tota probabilitat, la sociologia haurà de ser cridada a fer l'anàlisi i a fer propostes: desplaçaments poblacionals, famílies, educació, gènere, treball, desigualtats, vulnerabilitats, poder, etc. Continuem sent actors del present i del futur. Els conflictes, els riscos tenen causes i conseqüències. Unes i altres són humanes. Benvinguts a la sociologia!

2. PARTIM DE 237 APORTACIONS SOCIOLÒGIQUES

El novembre de 2021 concloïem l'informe ja citat *Impactes socials de la pandèmia covid-19 observats amb perspectiva sociològica. Aproximació a les anàlisis i aportacions realitzades des de la sociologia valenciana i catalana*. Un treball encetat el juny de 2021 amb la finalitat de «localitzar, identificar, inventariar, visibilitzar i posar en valor la intensa, continuada i rellevant tasca sociològica» que sabíem que s'estava fent des del mateix moment de l'inici de la pandèmia. Conferències, intervencions en taules rodones, jornades, *webinars*, recerques, publicacions científiques i de caràcter divulgatiu, informes, etc. La cerca que es va fer indexa aportacions de professionals de la sociologia d'ambdues comunitats sobre les transformacions i afectacions socials derivades de la pandèmia, ja sigui formant part d'equips universitaris o des de responsabilitats en l'àmbit institucional o d'entitats en l'àmbit privat. Per sort per a la societat, l'ofici de sociòloga o sociòleg té un ampli camp d'actuació també més enllà de la carrera específica de Sociologia. La cerca, amb una metodologia que s'explica a l'informe, es va tancar el setembre de 2021. Tot i que, n'estem segures, el conjunt total existent era molt més nombrós, es van poder reunir 237 aportacions de temàtiques i tipus de contribucions diverses. La Taula 1 mostra un resum quantitatiu agrupat per temàtica. Aquest criteri temàtic ens ha permès ordenar i presentar la informació, si bé no és l'únic criteri possible. Cal tenir en compte, com mai, la pluridimensionalitat de les afectacions de la situació viscuda, encara ara. S'ha posat en el centre de la mirada sociològica les persones, però totes les aportacions tenen, d'una manera o una altra, com a característica la transversalitat, com la vida mateixa que es pren com a objecte d'estudi.

Així, quan s'analitza la situació viscuda per les famílies durant aquesta pandèmia, s'observa per força el treball, la cura, la desigualtat de gènere, les vulnerabilitats existents, els canvis de rols paterns, la pèrdua del contacte presencial i l'entrada del món virtual, l'impacte en l'educació, el paper de les xarxes socials en les actituds i presa de decisions. I a l'inrevés. Les recerques i aportacions etiquetades com a «sociologia política» tracten temes de conciliació laboral, gestió de la pandèmia per part dels municipis, models educatius municipals, etc. I a l'inrevés. Als estudis de desigualtat l'anàlisi és sobre persones, famílies, infants, joves, dones, persones immigrades, la bretxa digital... tot està relacionat amb la vida social. L'enfocament interrelacional és la tasca de la sociologia, per això és tan interessant i necessària.

Les dades concretes d'autores i autors, títols, tipologia, referències i enllaços d'accés estan detallades als annexos 1 i 2 de l'informe esmentat.

TAULA 1. *Aproximació a una agrupació temàtica possible de les aportacions de la sociologia valenciana i catalana sobre covid-19 localitzades fins al setembre de 2021*

Àmbits temàtics de la sociologia	Nombre d'aportacions
Sociologia de l'educació	51
Sociologia del gènere	20
Sociologia de la família	12
Sociologia de la joventut	13
Sociologia de la infància	11
Gent gran	9
Canvi social	17
Sociologia de la comunicació i el llenguatge	15
Sociologia política	16
Desigualtat social i estratificació	14
Sociologia del treball	12
Estudis internacionals, globalització	9
Sociologia de la religió	7
Sociologia de la salut	6
Sociologia de l'alimentació	5
Sociologia de les migracions	4
Discapacitat i societat	2
Sociologia analítica	2
Sociologia del temps	3
Sociologia del turisme	1
Innovació social	1
Riscos naturals i globals	3
Relacions socials	4
Total	237

FONT: Elaboració pròpia.

El text que ara escrivim és una reflexió amb finalitat divulgativa i es basa només en aquest informe i en les referències que hi són indicades. Som conscients que, des del setembre de 2021 fins a la data actual, hem viscut fases en la gestió política i social de la pandèmia diferents de les anteriors i que la sociologia, tant a la Comunitat Valenciana com a Catalunya, no ha parat d'aportar-hi llum i anàlisis, estudis, resultats de recerques ja finalitzades, etc. Tanmateix —en ser posterior al termini de cerca de l'informe inicial—, aquest article no pot contemplar la totalitat d'allò investigat, escrit, dit i publicat. Així, queden fora de la nostra mirada les aportacions de la sociologia valenciana i catalana publicades i divulgades en un o altre format posteriors a setembre de 2021.

Des d'aquí demanem excuses a les autores i els autors l'obra dels quals no podem tenir present ni referenciada. Confiem que el conjunt total de contribucions sociològiques a l'anàlisi de la situació i els impactes socials dels diferents moments i situacions viscudes durant la covid-19, de principi a fi, puguin ser localitzades, recollides i visibilitzades a l'empara d'iniciatives futures com la que ha possibilitat l'informe ja citat i aquest article. Continuem, doncs, amb la idea que ens ha animat des de l'inici: en no poder aconseguir l'exhaustivitat, és rellevant poder «localitzar i visibilitzar la punta de l'iceberg per a obrir la porta a futures immersions en profunditat» (Abellán-López; Cussó-Parcerisas; Sanvicén-Torné, 2021: 3).

L'anàlisi micro de les dades que conformen aquesta punta de l'iceberg mostra que la sociologia, tant a Catalunya com a València, ha estat l'exemple d'una àmplia, profunda i multivariada diagnosi i reflexió sobre processos, dimensions, nivells del canvi social, agents i forces del canvi inèdita en els camps d'estudi tradicionals com són els efectes multidimensionals a tots els nivells de la realitat personal i social dels riscos globals. Observant el volum i la temàtica tractada, la sociologia, tant a la Comunitat Valenciana com a Catalunya, ha concentrat la seua mirada analítica especialment en tres àmbits: la família, l'educació i el gènere.

Centrem, doncs, el capítol que escrivim en aquests tres àmbits a cadascun dels quals dediquem un apartat específic. Atesa la finalitat divulgativa i pedagògica que seguim, i tenint en compte que ens adrecem a tots els públics, més enllà del món acadèmic i científic, ens hem permès una llicència: seguir la realitat de l'estructura de la vida i el cicle vital. Així, en l'apartat dedicat a la família incorporem infància, joventut, gent gran..., una mirada integradora que ens sembla molt interessant i útil. Alhora, com veurem, s'interrelacionen estretament amb la problemàtica de gènere i la que pateix dins del sistema educatiu i al seu voltant.

3. VIURE CONFINATS EN LES NOSTRES BOMBOLLES: BENESTARS I VULNERABILITATS AL LLARG DEL CICLE VITAL

L'emergència de la crisi sanitària provocada per la covid-19 el mes de març de 2020 i la conseqüent activació de l'estat d'alarma a l'Estat espanyol va sacsejar el benestar social, tot provocant canvis en totes les esferes de la nostra vida quotidiana. Particularment, les mesures de confinament més o menys intenses segons el moment evolutiu de la pandèmia ens van fer replegar en les nostres «bombolles» de convivència, el grup social més pròxim que a l'inici de la crisi fou limitat pràcticament a les persones amb qui vivíem. És en aquest sentit que des de la sociologia s'ha contribuït en aquest període a observar el benestar i les condicions de vida en aquestes «bombolles» que podem assimilar a «famílies» en plural, atenent a la seva diversitat en el nostre context i en el sentit de grup social primari de referència per a la socialització. En particular, veurem en aquest punt l'impacte social de la covid-19 en el benestar al llarg del cicle vital (infància, joventut, gent gran i altres col·lectius vulnerables), visibilitzant tant les desigualtats existents i vulnerabilitats emergents arran de la pandèmia dins les nostres «bombolles», així com assenyalant les oportunitats d'aquest nou context per a la cohesió social. Així, doncs, volem posar en relleu en aquest apartat algunes de les aportacions que s'han realitzat en aquest camp temàtic des de la sociologia catalana i valenciana.

En primer lloc, destaquem aquelles recerques centrades en l'impacte social de la covid-19 en el benestar infantil. Si bé els infants en un principi no van ser el col·lectiu més afectat per la malaltia, sí que van patir des del primer moment les conseqüències de les mesures adoptades; d'una banda, la interrupció de l'escola durant més de sis mesos i, d'una altra, un confinament domiciliari infantil molt més llarg que en altres països d'Europa, la qual cosa va fer qüestionar el compliment dels drets dels infants. Per això, des de la sociologia s'han realitzat recerques entorn del benestar infantil en aquest període de confinament (IIAB, 2020), sobretot, des del punt de vista del benestar subjectiu dels infants, la situació emocional, els hàbits i conductes relacionats amb la salut i, evidentment, els impactes en l'educació i l'escolarització dels infants, tema que es tractarà en l'apartat següent. Els estudis en aquest àmbit mostren les dificultats que han patit les famílies amb infants durant aquests períodes de confinament, especialment aquelles en situació de pobresa. Destaquen en aquest sentit les recerques sociològiques que han dut a terme entitats socials com Càritas (2021) o la Fundació Pere Tarrés, en l'estudi dirigit per Alcalde (2021) que inclou la població atesa per aquestes institucions. Cal afegir-hi l'estudi de Longás *et al.* (2021) amb una mostra de la població atesa pel programa CaixaProinfancia. En general, aquestes recerques centren la seva anàlisi en l'empitjorament de les condicions de vida i, per tant, en l'increment de la vulnerabilitat social dels infants que ja estaven en situació de

pobresa abans de la pandèmia. Així, doncs, aquests diagnòstics poden ajudar a planificar millor les accions socials i educatives dirigides a aquests col·lectius, així com posen de manifest una realitat de la pobresa al nostre país que potser s'escapa de les estadístiques oficials. Tanmateix, també cal destacar l'estudi de l'IERMB (Cruz *et al.*, 2020) on a partir d'estimacions utilitzant l'Enquesta de Condicions de Vida posen en relleu com el risc de pobresa és elevat entre els menors de 18 anys i amb les seves estimacions apunten que en el context social i econòmic generat per la covid-19 aquest risc de pobresa s'incrementa. En conclusió, aquest bloc de recerques ens alerta de l'empitjorament de les condicions de vida en aquest context i de l'increment de la vulnerabilitat social, especialment del col·lectiu dels infants.

En segon lloc, el benestar de la joventut també ha estat motiu d'estudi des de la sociologia. En aquest cas, cal destacar alguns estudis sobre aquest col·lectiu basats en enquestes sobre l'estat de la joventut, com ara les promogudes per l'Agència Catalana de la Joventut (Alberich *et al.*, 2020), l'Ajuntament de Barcelona, Enquesta de la Joventut de Barcelona (Julià, 2020); el Consell de la Joventut de València (Pérez Alonso *et al.*, 2020) i dades de l'Enquesta de Població Activa o el Sondeo Covid-19 de l'Instituto de la Juventud (Gil; Moreno, 2021). Es posa de manifest que la pandèmia ha interromput trajectòries de formació i emancipació, alhora que ha fet encara més palès el problema de la precarietat laboral de la gent jove en el nostre context. Alguns apunten que la pandèmia ha aturat processos d'independència parcial entre el jovent, ja que les circumstàncies de confinament particulars i/o la interrupció dels estudis els ha fet tornar a la llar d'origen, posant de manifest la precarietat en les formes d'emancipació de la joventut i retardant encara més aquest procés. El benestar emocional i relacional dels joves davant d'aquesta situació també ha estat en el punt de mira d'aquestes recerques, ja que els diversos confinaments han tingut conseqüències en les relacions amb el grup d'iguals, un important agent de socialització en aquest moment del cicle vital. Alhora, cal remarcar la diversitat de vivències d'aquestes experiències de confinament dins d'aquest col·lectiu per eixos de classe, gènere i ètnia al llarg de la pandèmia.

En tercer lloc, la sociologia també s'ha focalitzat en els impactes en el benestar de les persones d'edat avançada i les persones amb diversitat funcional. Aquest col·lectiu ha estat especialment afectat per la situació sociosanitària, no sols per tenir un major risc de patir la covid-19 amb possibilitats de complicacions degut a situacions fràgils de salut, sinó també per l'impacte de les mesures sociosanitàries i socials que han pogut limitar la seva autonomia i relacions socials, com ara l'agreujament de situacions de soledat per la manca de «bombolla» propera i/o els aïllaments als centres hospitalaris i residencials (Belzunegui, 2020; Bergé, s.d.; Merodio *et al.*, 2020). És també especialment d'interès assenyalar algunes altres recerques que han tingut en compte situacions de diversitat

funcional i que han constatat les dificultats que han suposat els diversos confinaments, tant per ells mateixos com per a les persones que en van tenir cura i han posat de manifest l'oblit d'aquest grup social en la participació en les polítiques públiques en temps de covid-19 i la necessitat de generar entorns segurs per a una millor qualitat de vida i guanyar accessibilitat als serveis de cura (Abellán *et al.*, 2021; Hall *et al.*, 2020).

És justament en temes de polítiques de conciliació i cura, però aplicat en el cas dels infants, que podem veure alguns avenços en el nostre país. És en aquest àmbit que destaca l'estudi sobre les llicències parentals per malalties dels fills en diferents països, incloent-hi el cas espanyol (Meil *et al.*, 2021). En concret, es fa una avaluació del Plan Me Cuida, un programa engegat a l'Estat espanyol com a mesura extraordinària per a donar resposta a aquestes situacions (Rizo; Escobedo, 2021). Els resultats de la recerca en aquest àmbit de polítiques familiars és clau per a orientar millor les mesures preses pels governs per a donar resposta a les diferents situacions familiars en un context posterior a la pandèmia.

Finalment, destaquem recerques que s'han preguntat pel benestar en el si de la «bombolla» de convivència durant el confinament. També hem recollit estudis centrats en el benestar familiar i com aquest s'ha pogut veure afectat pel confinament (Escobedo *et al.*, 2020; Pi Ferrer *et al.*, 2021; Rodríguez; Domínguez, 2021). En aquestes recerques es posa de manifest en general com la situació de confinament ha generat situacions estressants en el si de les llars i ha tensat en algun punt la convivència. Tanmateix, alguns resultats apunten que en certs casos les relacions familiars i de parella han millorat en aquest context. Així, doncs, sembla que la família repunta com a agent referent i, especialment, entre els joves. Tanmateix, en entorns més desafavorits on, per exemple, la situació socioeconòmica és més crítica, s'ha observat l'empitjorament del benestar i la salut de la unitat de convivència, especialment en col·lectius vulnerables com ara la població gitana (Arza *et al.*, 2020).

En resum, en una societat caracteritzada per la fragmentació social i la «liquidesa» de les relacions socials, al·ludint al concepte de Zygmund Bauman, l'arribada de la covid-19 ha posat de manifest la importància dels nostres nuclis de convivència a l'hora de mantenir la cohesió social. Per tant, es fa imprescindible la necessitat de «cuidar» aquestes «bombolles», en el sentit més holístic de la paraula, perquè sovint, des de la invisibilitat, s'ocupen de procurar el benestar en les persones, especialment, en un Estat de benestar mediterrani de cultura i de caràcter familiarista com el nostre. És en aquest sentit que la recerca sociològica ha donat veu a aquestes «bombolles» per a visibilitzar les desigualtats marcades per la classe social o l'origen, però també per l'eix de gènere, com es mostrarà més endavant. D'aquesta manera, el coneixement sociològic també aporta elements per a la promoció d'unes polítiques públiques posteriors a la pandèmia

que generin oportunitats per a les famílies, cuidant i donant suport per a cobrir les seves necessitats al llarg del cicle vital, així com afavorint la conciliació familiar, unes relacions socials igualitàries entre els seus membres i relacions intergeneracionals saludables.

4. EDUCACIÓ: PARET MESTRA INDISCUTIBLE, IMPRESCINDIBLE, EN TOT MOMENT, PER A TOTHOM

En el moment en què escrivim, la situació del sistema educatiu actual no és la que era fa dos anys. Val la pena fer, ni que sigui molt breument, una ullada enrere, de context. El confinament provocat per la crisi sociosanitària va comportar el tancament sobtat i total dels centres educatius. Una situació que va modificar del tot les dinàmiques habituals en els processos ensenyament-aprenentatge, en les quals la presencialitat d'alumnat i professorat era el pilar essencial. En aquell context, el sistema educatiu es va veure obligat a buscar la manera de mantenir el contacte docents-estudiants des de la distància física.

La solució que es va haver d'adoptar va ser passar les classes a la modalitat en línia, mitjançant la utilització ràpida de les eines TIC que, precisament abans que la pandèmia aparegués, s'estaven incorporant a les aules amb diferents velocitats i sense presses. Aquest recurs va permetre que els centres d'ensenyament poguessin complir funcions fonamentals com la transmissió de coneixements. Alhora, altres funcions, també fonamentals, quedaven relegades en temps i espai. La socialització es produïa únicament en l'àmbit i l'entorn domèstic, quedant el contacte amb l'exterior limitat a la interacció a través de les pantalles. Les famílies van haver de canviar els rols i assumir també els dels docents, amb contacte amb aquests o sense, afegint aquesta nova responsabilitat a tota la resta d'incerteses, canvis i problemàtiques sobrevingudes (laborals, relacionals, familiars, de salut, etc.) a les quals havien també d'intentar donar resposta.

La sociologia va fer seu des del primer moment el gran repte d'abordar en clau científica la complexa situació a què es va veure abocat el món educatiu, centrant-se especialment en l'educació primerenca i obligatòria. No pas per casualitat, l'educació és, especialment en la infància i l'adolescència, un factor clau del futur i el benestar de les persones. Així, els professionals especialitzats han explorat amb rigor i ciència les dimensions dels canvis que la pandèmia ha obligat a instal·lar per força en el sistema educatiu. Pel que fa al conjunt de referències específiques de la sociologia de l'educació ens remetem a l'informe ja esmentat *Impactes socials de la pandèmia covid-19*, en el qual es poden consultar totes les recollides fins a setembre de 2021 de manera detallada i exhaustiva.

Com es pot comprovar en aquest document, el conjunt de contribucions han estat moltes i variades. Des del primer moment van ser difoses a través dels

mitjans —en ser canals que permeten immediata i visibilitat— i també en jornades, seminaris, publicacions científiques, dissenyant recerques específiques i elaborant informes tècnics en l'arc d'entitats i administracions locals. En aquest marc d'activitat i compromís intens, cal reconèixer l'esforç del conjunt de publicacions que han estat capaces d'articular monogràfics específics des de la perspectiva sociològica al voltant de les mutacions profundes viscudes en l'educació amb la covid-19. Dels molts exemples existents, que es poden resseguir a l'Informe *Impactes socials* (Abellán-López; Cussó-Parcerisas; Sanvicén-Torné, 2022), citem el número especial de la *Revista de Sociología de la Educación (RASE)*, ja esmentat en la introducció «Educar en época de confinamiento: la tarea de renovar un mundo común», (Beltrán *et al.*, 2020) com a resposta immediata de la sociologia a la situació del panorama educatiu; i el segon, «La educación durante el confinamiento» (Rujas; Feito, 2021), que aplega també valuoses reflexions i alertes d'especialistes de la sociologia de l'educació catalana i valenciana (Bona; González, 2021; Jacokkis; Tarabini, 2021). També en altres territoris pròxims s'han vertebrat aportacions específiques, com ara en l'anuari d'educació de les Illes Balears (Anuari, 2020).

Analitzant el detall de tota la tasca realitzada, s'observa que la sociologia de l'educació durant aquest període de confinament s'ha centrat principalment en dues grans línies d'investigació: d'una banda, l'anàlisi de les desigualtats i l'adaptació i, de l'altra, el paper de la institució educativa.

En l'anàlisi de les desigualtats, els estudis han identificat els punts febles que ha comportat l'ús, tal com s'ha fet, de les TIC i el pas de les classes presencials a en línia. En l'era digital, moltes llars disposaven dels recursos necessaris per a poder dur a terme la transformació imposada en les relacions socials; per a altres moltes, els era del tot impossible. L'existència d'aquests dos escenaris han marcat l'agenda dels estudis sociològics de l'educació. Alhora, a les llars, les famílies volien comprendre els canvis profunds que s'estaven produint també en tots els seus espais de referència. També el professorat. L'afany compartit ha estat identificar i buscar accions de millora de la vida quotidiana. Dins d'aquesta, en un punt nuclear, l'educació.

Atesa la rellevància de les afectacions, bona part dels estudis s'han centrat en l'anàlisi de l'impacte de la bretxa digital en general i, especialment, en les situacions familiars de vulnerabilitat que han dificultat el procés d'ensenyament-aprenentatge. En aquest àmbit s'han identificat, com a conseqüència de la bretxa, tres tipus de situacions excloents. La primera, motivada per la situació econòmica de les famílies i la capacitat/incapacitat relacionada per a poder accedir a recursos tecnològics. En segon lloc, els trets culturals o el grau d'alfabetització digital dels membres de les llars. I, finalment, la provocada per la bretxa digital institucional com a eina de suport a les famílies (Gabaldón-Estevan; Vela-Cerdà, 2020).

A més a més de la complexitat que va fer necessària la digitalització de les llars, moltes famílies ja partien de situacions de vulnerabilitat prèvies a la pandèmia. En aquestes famílies, han estat molt més profundes les afectacions amb més desigualtat i exclusió social. En aquests casos, les institucions han tingut un paper important per a dotar-les de les eines necessàries i mantenir l'accessibilitat a l'educació, especialment per a la població en edat d'educació obligatòria. Els estudis i evidències mostren que no s'han cobert les necessitats, alhora que fan evidents els punts forts del sistema educatiu. També, especialment, els febles: els que ja venen de lluny i s'han fet encara més profunds i evidents i els que la situació provocada per la pandèmia ha afegit de nou. En general, l'educació no presencial ha limitat l'aprenentatge de nenes i nens, però ha estat especialment dura amb els que tenen necessitats especials. En aquests casos, les seues demandes no poden ser cobertes amb mitjans digitals, sinó que necessiten la interacció directa amb el professorat.

Un altre aspecte important estudiat des de la sociologia de l'educació fa referència al paper i a l'adaptació del sistema educatiu durant la pandèmia. En aquest aspecte s'ha fet èmfasi en la funció dels docents i les famílies durant tot aquest temps. Com mostren els estudis, els esforços del professorat s'han hagut de centrar a adaptar-se als canvis, a les noves eines informàtiques i a les estratègies emprades per a mantenir la interacció amb l'alumnat tot intentant mantenir la qualitat educativa malgrat les noves condicions i les situacions individuals de cada casa. Altres investigacions han analitzat l'impacte en la vida personal del personal docent. Destaca la investigació feta per Hernández, Obiol i Villar (2020); per mitjà d'una enquesta feta al professorat de la Comunitat Valenciana s'ha indagat en l'opinió que tenien sobre les mesures d'adaptació preses als centres on treballaven. Destaquem també els treballs de Tarabini i Jacovkis (2020), fets sobre una mostra d'escoles catalanes, a partir de la qual han analitzat les dades de composició social, innovació pedagògica i l'ús de tecnologies per part dels centres educatius, fent èmfasi en l'ús del temps i les vivències dels docents durant el confinament.

De les recerques sociològiques que tracten l'adaptació de les famílies a l'educació dels seus fills en aquest marc, destaca com a exemple la investigació de Cano Hila i Argemí-Baldich (2021). S'hi mostra l'anàlisi realitzada en el marc d'un projecte dut a terme en un curs d'educació infantil amb infants de tres anys. L'interès de la recerca rau en el fet que analitza la relació entre docents i pares i mares de les nenes i nens. En aquest marc estudia la iniciativa que van fer en crear una aula tancada a Youtube i dinamitzar els grups de WhatsApp. Amb aquesta manera de fer van millorar la comunicació, el suport i la conciliació entre treball i estudis amb els seus fills i filles.

Les desigualtats també es van fer ben visibles quan s'han comparat centres educatius, ja que els nivells de digitalització dels quals partien, ja abans de la pandèmia, eren també diferents i desiguals. A partir de les investigacions fetes s'han

identificat i descrit molts dels reptes que l'educació posterior al confinament ha d'afrontar. Cal remarcar, en aquest sentit, que s'han impulsat projectes europeus per a fomentar i millorar la utilització de les TIC a les escoles, en els quals participen sociòlogues i sociòlegs catalans.

Podem concloure aquest brevíssim repàs dient que la sociologia de l'educació ha hagut de treballar també confinada, si bé no ha estat gens parada. Tot al contrari. L'informe *Impactes socials*, que és a la base d'aquest capítol, és una clara evidència de la varietat, quantitat i qualitat dels estudis, investigacions, conferències, publicacions, anàlisis i propostes que ha fet. Ha tractat a fons els temes cabdals: el paper de les ciències socials durant la pandèmia, l'augment de desigualtats socials i educatives i com les unes impacten en les altres, el paper de l'educació en la societat actual, el reptes de l'educació en el futur, l'educació a distància i, en general, totes les conseqüències de la pandèmia que han impactat en el sistema educatiu.

Els estudis a nivell macro i micro recullen també les evidències de l'esforç d'adaptació dels agents educatius, de les famílies, el professorat i els estudiants per a fer front a la complexa situació viscuda. En general, la perspectiva sociològica sencera incideix, des de tots els punts de vista, en la necessitat d'aprofitar la situació i la investigació feta observant les forteses i febleses del sistema educatiu mirant-lo com un tot o com a parts, per a millorar els dèficits antics i nous. Han identificat especialment, amb anàlisi i dades, totes les problemàtiques. Anàlisis i dades que han estat generadores d'un ampli conjunt de propostes fonamentades des de l'anàlisi rigorosa de la realitat. A tall d'exemple, una de les veus expertes:

El confinament ha fet evident que l'acció concertada entre escola i entorn per a vetllar pels infants és feble, fins al punt que hi ha infants dels quals s'ha perdut el rastre. Les administracions locals tenen en aquest punt un paper igual de rellevant que les escoles i els instituts, i cal que afavoreixin un entorn ric en oportunitats educatives accessibles, vetllin per a donar una dimensió comunitària a aquestes oportunitats i facilitin el treball en xarxa entre agents educatius de l'àmbit formal i no formal. Els plans educatius en clau territorial i comunitària (d'entorn o de ciutat) són eines que cal activar.

(SAMPER, 2020)

La sociologia de l'educació ha ofert —i ofereix encara en aquests moments dits de postpandèmia, a través de les diagnosis, anàlisis i propostes que ha fet— una mirada transversal de les situacions viscudes que ha de facilitar l'establiment de polítiques actives, nacionals, territorials i locals per a millorar el present i l'esdevenidor. A través de les diagnosis fetes i de l'anàlisi continuada de com ha anat evolucionant la realitat socioeducativa des del primer moment de confinament,

els referents experts de la sociologia de l'educació catalana i valenciana han anat explicant i argumentant i aportant a la societat en general, als professionals, a les famílies, als responsables polítics, un important conjunt de línies d'actuació perquè en prenguin nota, per a millorar, per a estar preparats de cara al futur.

Certament, ja des del començament, l'anàlisi de la realitat identificava que els impactes «eren una prova d'estrès per al sistema educatiu i extraescolar» (Sampér, 2020). També per a les famílies i les institucions. Les primeres evidències també mostraven que «la pandèmia marcaria un abans i un després en l'àmbit de l'educació» (Beltrán; Venegas, 2020: 92-93). Així ha estat, com s'està demostrant. La sociologia no fa prediccions, ni segueix debats oportunistes sense base científica, només es basa en evidències, en teories i els coneixements empírics acumulats. L'educació de la societat és l'eina més poderosa i transformadora per a aconseguir aquest bé comú en un món comú, de línies cada cop més difuses i a mercè de tot tipus de riscos globals. Com diu l'expert en sociologia de l'educació Josep Beltrán, «no hi ha receptes, només anàlisi, reflexió i propostes, per a renovar un món comú» un món que sabem que tal com està és producte de com l'estem fent els individus (Beltrán, 2021). Un món que, sabent-ho, volem treballar per a fer-lo millor. Probablement per això l'àmbit educatiu, en sentit ampli, és un camp d'anàlisi que preocupa i ocupa, de manera molt activa, la sociologia valenciana i catalana. Així ha estat, i així continuarà sent, n'estem del tot convençudes.

5. DILEMES DE GÈNERE I PANDÈMIA

El gènere com a camp temàtic ha rebut una gran atenció per part de la sociologia catalana i valenciana durant l'emergència sanitària de covid-19, si es té en compte que la pandèmia no ha estat només un problema de salut, sinó que el seu impacte ha colpejat amb força les nostres societats i activitats econòmiques. Les contribucions analitzades comparteixen el diagnòstic que els efectes de la pandèmia han afectat desigualment homes i dones. Així, des de diversos enfocaments i amb diferents formats, l'èmfasi de les aportacions es dirigeix principalment als efectes del confinament i a les conseqüències laborals, socials i econòmiques.

Sembla interessant començar tot destacant que la sociologia catalana del gènere ha abastat una varietat d'anàlisis tan específiques com ara la situació de les dones a la presó (Almeda, 2020), la salut mental (Comas, 2020) o l'ocupació juvenil (Cabases, 2021). Les aportacions de la sociologia valenciana s'han enfocat de manera preferent en els problemes derivats del teletreball i la conciliació familiar (Alcañiz; Cifre, 2020; Villar, 2020; Aguado; Benlloch, 2020).

Tot i això, el que també ha quedat clar és la importància de situar els impactes de la pandèmia sobre el gènere dins d'un panorama més ampli de desigualtats socials i econòmiques.

Plantejada aquesta consideració, la veritat és que comparteixen una inquietud pels problemes associats a la discriminació, la desigualtat, les cures i la reorganització d'espais a la llar per a combinar tasques productives i reproductives, especialment durant el confinament i amb les dades que es manejaven en aquell moment (Subirats, 2020; Moreno, 2021). La idea clau que articula el conjunt de les reflexions assenyala les repercussions sense precedents que ha provocat la pandèmia, que ha alterat les vides de les dones en termes de desigualtat i de degradació de drets.

Elles són les principals proveïdores de les cures segons els rols tradicionals i el confinament ha intensificat el volum de treball de les dones que han hagut d'atendre la seva activitat laboral, la cura dels nens i les feines de la llar. Aquesta situació, en un moment de màxima incertesa, ha incrementat la denominada càrrega mental de les dones, un terme que va néixer els anys vuitanta per a descriure la intensificació del treball i les seves conseqüències psicològiques.

Així mateix, i sempre partint de les aportacions recollides a l'informe esmentat anteriorment, el teletreball apareix com un dels eixos principals de la sociologia de gènere (Jabbaz, 2020). Tant la sociologia catalana com la valenciana identifiquen la problemàtica que planteja el teletreball, ja que amplifica les desigualtats socials entre els gèneres i els desequilibris entre la vida personal i familiar, la dificultat de separar els rols a la llar, les dobles i triples jornades de la dona. La crisi sanitària ha amplificat el desequilibri que ja existia en el repartiment de les feines domèstiques. Així, les dones van assumir la major part de les tasques i de la custòdia de fills i filles, en un context en què les escoles estaven tancades. La sociologia valenciana i catalana insisteixen en la idea que el teletreball difumina la frontera entre el temps i l'espai laboral i el personal, de manera que s'erosiona l'esfera privada i el dret a la desconexió. Aquest fenomen implicava una pèrdua del temps propi, en un escenari on calia assumir la cura dels nens, la dependència i les tasques domèstiques, treballs invisibles, no remunerats i executats majoritàriament per les dones.

D'altra banda, i sense abandonar les reflexions sobre el treball, la pandèmia ha afectat nombrosos sectors econòmics en què les dones són les treballadores més nombroses, moltes vegades en condicions molt precàries i en primera línia, com ara caixeres, infermeres, restauració, cuidadores, manteniment i neteja a hotels, l'economia informal, etc.

La interseccionalitat (Crenshaw, 1989) també apareix a les contribucions documentades com un enfocament que combina diferents categories de discriminació com ara gènere, ètnia, edat, classe social, situació econòmica, discapacitat, orientació sexual, migracions, religió, geografia, estatus migratori, factors ambientals i polítics, que interactuen entre si provocant més exclusió i prejudicis. L'enfocament interseccional ens permet comprendre millor com la pandèmia ha

exacerbat i reforçat les desigualtats existents. Veure el món a través de lents interseccionals suposa reconèixer l'existència de sistemes de discriminació que se superposen i que moltes vegades queden invisibilitzats.

També les preocupacions per la bretxa digital i la necessitat de recursos digitals durant la pandèmia apareix com un factor que va perjudicar moltes dones i nenes. Per exemple, convé evocar una idea que encara que és coneguda es presta sempre a una reflexió. Es tracta que l'accés a la tecnologia no és només important per a rebre informació actualitzada sobre les mesures d'aïllament, sinó que era fonamental per al treball i l'educació dels fills.

Com a conclusions, podrien destacar-se les dues cares de la moneda. D'una banda, la pandèmia va posar en risc la igualtat de gènere i, de l'altra, aquesta situació es presenta com una oportunitat per a reivindicar una reconstrucció amb enfocament de gènere per part dels poders públics. Avançar a la igualtat de gènere és imperatiu per a superar les crisis; i, tanmateix, la majoria de les respostes socioeconòmiques adoptades pels estats en el context de la covid-19 són cegues a les qüestions de gènere i poques vegades responen a les necessitats específiques de les dones. D'aquesta manera, entre els desafiaments que ens deixa la convulsió provocada per la pandèmia i les línies que s'esbossen per a la reconstrucció, és possible desenvolupar una política de gènere integral, transversal i interseccional; una economia amb perspectiva de gènere, la revaloració dels oficis relacionats amb les cures, l'erradicació de la precarietat laboral, l'enfortiment de l'Estat del benestar, la lluita contra l'assetjament sexista i la violència de gènere, així com tenir una atenció acurada en els aspectes relacionats amb la salut mental.

6. ESPERANÇA, RESPONSABILITAT I ACCIÓ. ANALITZAR LES MUDANCES DEL PRESENT PER A TRANSFORMAR EL FUTUR

Cloem aquest article amb un apartat de reflexions finals. L'escrivim motivades per les preguntes i inquietuds que emanen del volum de propostes de present i de futur que apleguen el conjunt de les 237 referències de què partim. Queda clar que la covid-19 ha transformat tots els hàbits i rutines, tots els àmbits, i ha provocat mutacions mai vistes fins ara —i, per tant, mai analitzades fins ara—, en maneres de fer, d'entendre, de valorar, d'interpretar, d'actuar, diferents de les que estàvem acostumats. També ha estat una experiència transformadora en la manera de pensar les recerques, d'adaptar i renovar metodologies —per força més virtuals que presencials— i en aprofitar oportunitats per a analitzar els plecs de la realitat de manera més transversal, interdisciplinària i amb una mirada global i local.

És interessant observar que, ja des del primer moment, les aportacions d'investigadores i investigadors reflecteixen una inquietud racional que fan explícita:

cal aprofitar els aprenentatges que ens està ensenyant la covid-19. Les respostes buscades s'articulen a mesura que alhora es fan les preguntes: què s'està fent evident? Quines lliçons i quins aprenentatges n'hem d'extreure? Què hem après? Ara què cal fer?

Recordem que, el primer estiu de la crisi, les persones integrants de la taula rodona *Com ens en sortirem? El món laboral després de la pandèmia*, organitzada per l'ACS i el Palau Macaya en els cicles de «Diàlegs», aportaven respostes a la vista dels impactes del confinament dels primers mesos. Pros i contres, oportunitats i riscos, efectes no desitjats del teletreball, per exemple, en la conciliació, les rutines, les desigualtats de gènere, etc. (ACS; Palau Macaya, 21 de juliol de 2020).

Des de la sociologia s'han posat en evidència les febleses de les estructures socials existents i també les forteses. Són moltes les aportacions que incideixen en el fet que, malgrat tot i també, ha estat una gran oportunitat per a pensar i repensar-nos col·lectivament (Rodríguez, 2020). Que cal aprofitar els aprenentatges i les lliçons que la pandèmia ha donat per a millorar és una idea comuna. Els aprenentatges, en aquest sentit, només són possibles si el que s'aplica és una mirada objectiva, des del pensament crític. La sociologia, deia Salvador Giner, ha estat sempre una ciència incòmoda perquè pensa i fa pensar. Així, analitzant les mutacions de la covid-19 ha volgut posar a prova des de la mirada científica la viabilitat o no dels estils de vida actuals; ha tractat de la necessitat de reforçar institucions; ha evidenciat la vulnerabilitat local i global que afecta molt més els més vulnerables i que creix sense aturador, ha alertat amb dades sobre els efectes de la desinformació... i un llarg etcètera.

La pandèmia demostra en totes les dimensions que els problemes que hi havia són encara més profunds i n'ha creat d'altres que tot fa pensar que han arribat per a quedar-se. Com es mostra en els apartats anteriors dedicats al gènere, l'educació i la família, han aparegut nous interrogants i s'han identificat noves problemàtiques i nous reptes generals i específics que, amb tota seguretat, continuaran sent objecte d'estudi per a la sociologia els propers anys. És el cas de l'empitjorament de la conciliació, de les desigualtats de gènere a conseqüència del teletreball i de les implicacions que té en l'economia, els usos del temps, en la tipologia dels nínxols de feina relegats a les dones en exclusiva o gairebé. O, continuant en clau de desigualtat de gènere, com afectarà el futur laboral de les dones i les dones joves —i, per tant, la igualtat, l'autonomia, etc.— la transformació que s'albirava del món laboral que gira al voltant de les TIC i la intel·ligència digital, canvi que amb la covid-19 s'ha començat a posar en relleu. Pel que fa a l'educació, la pandèmia ha mostrat amb tota la cruesa els efectes d'una gran paradoxa: el sistema que té per objectiu generar igualtat social i protegir contra les vulnerabilitats per a garantir el dret i l'accés a l'educació de tothom, ha estat generador de desigualtats i d'augment dels sectors vulnerables en haver-se de traslladar l'ensenyament fora

dels espais protectors, i preparats per a ser-ho. Alhora, els espais de socialització comunitaris s'han transmutat, no sols en l'educació infantil i obligatòria, sinó en tot el món educatiu. Tot i que les urgències dels moments han concentrat l'atenció en l'educació obligatòria, apareixen preguntes i problemàtiques noves en l'àmbit universitari i d'adults.

Totes les propostes, ja s'ha comentat, reclamen la urgència de polítiques actives, amb estructures fortes; construir un model educatiu fort, sòlid, que no superi només allò que la pandèmia ha portat o ha fet més evident, sinó que doni seguretats davant altres possibles situacions de pandèmia, de risc, de mutacions profundes.

En definitiva, durant els confinaments hem pogut observar a través de les recerques sociològiques analitzades que la pandèmia de la covid-19 ha accentuat mutacions socials existents a la nostra societat. Desigualtats, vulnerabilitats, igualtat de gènere, educació, treball, relacions socials... tots i cadascun dels àmbits mutats estudiats, impacten —més encara en la situació de pandèmia viscuda, però també en la postpandèmia i més enllà— en un punt: el cicle vital, la família. Una estructura bàsica en el benestar social de les persones. Per això també ha estat —i està i hi estarà— en el centre del pensament sociològic.

En primer lloc, la inestabilitat social i econòmica ha provocat l'empitjorament de les condicions de vida de les persones, especialment d'aquelles que ja es trobaven en situació de pobresa i d'exclusió social i, en particular, de les famílies amb fills a càrrec. En segon lloc, s'ha fet més visible la precarietat de les trajectòries dels joves que lluiten per un futur millor. En tercer lloc, també s'ha posat en evidència la fragilitat del sistema de protecció social en donar cobertura a les necessitats de cura de les persones i, especialment, de les persones dependents. Tanmateix, el recull dins de les nostres bombolles també ens ha fet tornar al sentit de «tribu», de construir xarxes de suport familiar i comunitàries fent emergir el sentit de col·lectivitat i la solidaritat intergeneracional (Molina-Luque, 2021). Aquests valors són un dels aprenentatges socials de la pandèmia que han fet que ens adaptéssim als canvis i que hauríem de guardar-los per a construir un futur esperançador i per a avançar cap a una societat més justa i igualitària. En aquesta empresa, la sociologia hi estarà tothora implicada, des de les aules, les entitats, les institucions, des de l'àmbit públic, professional, des d'arreu. Com ara, com sempre, és una ciència social.

Acabem amb una reflexió de caràcter general: Raimon Bonal, el 1995, es preguntava si la societat catalana era prou conscient del paper fonamental de la sociologia i de les funcions que feia en pro de la societat (Bonal, 1995: 29). Wiewiorca, el 2008, comentava que la pregunta «¿para qué sirven las ciencias sociales?» (2011: 67) era encara recurrent. Amb les dades i les evidències, es comprova que amb la tasca feta dissecant la covid-19 des de tots els àmbits, ha quedat demostrat un cop més el paper nuclear i necessari de la perspectiva sociològica en

l'anàlisi i la comprensió dels canvis i les mutacions. Ciència, rigor, dades, propostes i voluntat d'acció i transformació social, en el que és micro i en el que és macro, en el local i en el global.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABELLÁN-LÓPEZ, M.; CUSSÓ-PARCERISAS, I.; SANVICÉN-TORNÉ, P. (2022). «Impactes socials de la pandèmia de la COVID-19 observats amb perspectiva sociològica. Aproximació a les anàlisis i aportacions realitzades des de la sociologia valenciana i catalana». A: Mercè BARCELÓ i Andreu DOMINGO (coords). *Impactes socials de la COVID-19. Una mirada multidisciplinària*. Institut d'Estudis Catalans. <<https://covid-19.iec.cat/>>
- ABELLÁN-LÓPEZ, M. A.; SOLER AZORÍN, L., i JACOBO AYALA, J. (2021). «Disability and vulnerability in covid 19 times: Comparative study of social perceptions during confinement about care in Nueva León (Mexico) and Comunidad Valenciana (Spain)». *Intersticios: Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, núm. 15(2), p. 163-178.
- ACS (15 maig 2020). «Davant de la crisi per la COVID-19, el COLPIS i l'ACS al Servei de les institucions i la societat». ACS <<https://acs.llocs.iec.cat/2020/05/15/davant-la-crisi-per-la-covid-19-el-colpis-i-lacs-al-servei-de-les-institucions-i-la-societat/>>
- ACS; PALAU MACAYA (21 juliol 2020). Cicle de diàlegs *Nous reptes per a una societat en transformació*. «Com ens en sortirem? El món laboral després de la pandèmia». <<https://acs.llocs.iec.cat/2020/07/13/com-ens-en-sortirem-el-mon-laboral-despres-de-la-pandemia-21-de-juliol-cicle-de-dialegs-nous-reptes-per-a-una-societat-en-transformacio-acs-palau-macaya/>>
- AGUADO, E.; AGUADO, A., i BENLLOCH, C. (2020). «La reconciliación y el teletrabajo: dilemas abiertos en tiempos de pandemia». A: MARRADES, Ana [coord.]. *Los cuidados en la era covid-19: análisis jurídico, económico y político*. València: Tirant lo Blanch, p. 192-211.
- ALBERICH GONZÁLEZ, N.; FABRA ANTÓN, S.; SALA TORRENT, M. i SERRACANT MELENDRES, P. (2020). *Joventut, COVID-19 i desigualtats*. Agència Catalana de la Joventut. <https://dretssocials.gencat.cat/web/.content/JOVENTUT_observatori_catala_de_la_joventut/documents/arxiu/JOVENTUT-COVID-19-I-DESIGUALTATS_Part-I.pdf>
- ALCALDE CAMPOS, R. [dir.] (2021). *Habitatge, infància i salut*. Barcelona: Fundació Pere Tarrés.
- ALCAÑIZ, M.; CIFRE, E. (coords.) (2020). *Teletrabajo y conciliación durante el confinamiento en la Universitat Jaume I*. València: UJI.

- ALMEDA SAMARANCH, E. (2020). «Cárceles de mujeres y desigualdades en época de coronavirus». *Pikara online Magazine*, núm. 4. <<https://www.pikaramagazine.com/2020/04/carceles-de-mujeres-y-desigualdad-en-epoca-de-coronavirus/>> *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*, ISSN 1889-805X, núm. 2020 (exemplar dedicat a: «Educació afectiva i sexual/covid i educació»), p. 16-25.
- ARZA, J. [coord.]. (2020). *Informe encuesta impacto covid-19. Población gitana 2020*. Madrid: Ministerio de Sanidad.
- BECK, U. (2002). *La sociedad del riesgo global*. Madrid: Siglo XXI.
- BELTRÁN, J. (2021). *Inéditos viables. Los futuros posibles de la Formación de Personas Adultas*. Conferència invitada: I Congrés de Formació de Persones Adultes: caminant cap al futur. Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana.
- BELTRÁN, J.; VENEGAS, M. (2020). «Educar en época de confinamiento: la tarea de renovar un mundo común. Especial covid-19». *Sociología de la Educación (RASE)*, núm. 13(2), p. 92-104.
- BELTRÁN, J.; VENEGAS, M.; VILLAR-AGUILÉS, A.; ANDRÉS-CABELLO, S.; JAREÑO-RUIZ, D., i DE GRACIA-SORIANO, P. (2020). «Educar en época de confinamiento: la tarea de renovar un mundo común». *Revista de Sociología de la Educación-RASE*, núm. 13(2), «Especial covid-19», p. 92-104. <<https://doi.org/10.7203/RASE.13.2.17187>>
- BELZUNEGUI, A.; CANTOS, J.; GARCIA, C.; GIMENO, N.; NAVARRO, J.; TORRENS, R. i ZAFRA, E. (2020). «Identificació de l'impacte de la covid-19» A: *Tarragona i la gent gran*. Tarragona: Universitat Rovira i Virigili.
- BERGÉ COMELLA, J. (s.d.). *Identificación y análisis de la soledad en adultos mayores en la ciudad de Lleida. Diseño de un plan de prevención y actuación para la mejora de la calidad de vida de las personas que están solas*. Universitat de Lleida [tesi doctoral en curs].
- BONAL, R. (1995). «La sociologia de Catalunya. Aproximació a una història». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 1, 11-33.
- CABASES *et al.* (2021). «EMJUCovid. L'ocupació juvenil a Espanya davant la crisi de la covid-19: impacte en la desigualtat laboral per gènere des d'un enfocament interseccional». Consultable a <<http://www.emjucovid.udl.cat/>>
- CANO HILA, A.; ARGEMÍ BALDICH, R. (2021). «Primera infancia y confinamiento: la experiencia de una red de apoyo mutuo virtual entre niñas y niños, familias y escuela». A: MARÍN MARÍN, J. A. [coord.]. *Hacia un modelo de investigación sostenible en educación*. Madrid. Dykinson, p. 775-787.
- CÀRITAS DIOCESANA DE BARCELONA (2021). *Impacte de la crisi de la covid-19 en les llars ateses per Càritas Diocesana de Barcelona (tercera onada 2020): I Any de Crisi. Seqüeles que s'estanquen i fatiga pandèmica*.

- COMAS, D. (2020). «La cura importa. Impacte de gènere en els i les cuidadores de gent gran i dependents en temps de la covid-19». Consultable a <<https://www.antropologia.urv.cat/ca/recerca/projectes/cumade/>>
- CRENSHAW, K. (1989). «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics». *University of Chicago Legal Forum*, Issue 1, article 8, <<http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>>
- CRUZ, I.; NAVARRO-VARAS, L., i PORCEL, S. (2020). *Una aproximació als efectes socioeconòmics de la covid-19 a la metròpoli de Barcelona. Estimacions desigualtat social i pobresa. Àrea metropolitana de Barcelona, III trimestre 2020*. Barcelona: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona. Àrea de cohesió social i urbana.
- DOMÈNEC, J. (2016). «Pròleg». A: GINER, Salvador; HOMS, Oriol [dir.]. *Raó de Catalunya. La societat catalana al segle XXI*. Barcelona: IEC i Enciclopèdia Catalana, 7-8.
- ESCOBEDO, A.; CONDOM-BOSCH, J. L., i RODRÍGUEZ, P. (2020). «Daily Life Practices and Emotions During the covid-19 Crisis in Family Households with Children». Comunicació presentada a *RN11-Midterm Conference of the Sociology of Emotions*.
- GABALDÓN-ESTEVAN, D.; VELA-CERDÀ, S. (2020) «The Limitations of Distance Education in Spain During the 2020 covid-19 Pandemic». A: *ISSEP 2020. International Conference on Informatics in School: Situation, Evaluation*.
- GIL, D.; MORENO, A. (2021). El impacto de la crisis social de la covid-19 en la emancipación de la juventud en España, comunicació presentada a *Impactos sociales del COVID-19*, Federació Espanyola de Sociologia.
- GINER, S. (1994). *Sociologia*. Nexos.
- HERNÁNDEZ, F. J.; OBIOL, S., i VILLAR, A. (2020). *Innovació educativa del professorat valencià durant la covid-19*. València: Institut de Creativitat i Innovacions Educatives. ISBN: 978-84-09-20924-8.
- IIAB. Institut Infància i Adolescència de Barcelona (2020). *Covid-19 i infància a Barcelona: què ens diu la recerca social d'urgència sobre els impactes de la covid-19 en les vides i drets de la infància i l'adolescència? Quina resposta hi ha donat el govern de la ciutat?* Barcelona: IIAB-IERMB - Ajuntament de Barcelona.
- HALL, K. (s.d.). *Co-creation of public services: drivers, mechanisms of citizens engagement and social inclusion*. Universitat Rovira i Virgili [tesi doctoral en curs].
- JABBAZ, M. (2020). «¿Por qué el teletrabajo no es sinónimo de conciliación laboral?». *Levante-EMV*, (1/06/2020). <<https://www.levante-emv.com/opinion/2020/06/01/teletrabajo-sinonimo-conciliacion-laboral-11439206.html>>

- JULIÀ, A. (coord.) (2021). *La Joventut de Barcelona l'any de la pandèmia. 10 anàlisis de l'Enquesta a la Joventut de Barcelona 2020*. Ajuntament de Barcelona. <https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/sites/default/files/arxiu-documents/la_joventut_de_barcelona_lany_de_la_pandemia.pdf>
- LONGÁS, J.; RIERA, J.; SANTIBÁÑEZ, R.; SOLABARRIETA, J.; CARRILLO, E.; CUSSÓ, I.; DOMÈNECH, P.; MARTÍNEZ, N.; MIRÓ, A.; TORRALBO, M., i VILÀS, M. (2021). *La infancia en situación de pobreza ante la pandemia covid-19. Análisis de efectos en los participantes del programa CaixaProinfancia*. Fundació Blanquerna. <<https://fundacionlacaixa.org/documents/10280/195061/infancia-situacion-pobreza-pandemia-covid-19-2020-junio.pdf/3f33df2d-cfeb-c96c-fa00-845e963ddd4e8?t=1646395863220>>
- MEIL, G.; ESCOBEDO, A., i LAPUERTA, I. (2021). «Spain country note». A: KOSLOWSKI, A.; BLUM, S.; DOBROTIĆ, I.; KAUFMAN, G., i MOSS, P. *17th International Review of Leave Policies and Related Research 2021*, 555-572. DOI: 10.18445/20210817-144100-0.
- MERODIO, G.; RAMIS-SALAS, M.; VALERO, D., i AUBERT, A. (2020). «How Much Is One Life Worth? The Right to Equity Healthcare for Improving Older Patients Health Infected by covid-19». *Sustainability*, núm. 12(17), p. 6848. <<https://doi.org/10.3390/su12176848>>
- MOLINA-LUQUE, F. (2021). *El nuevo contrato social entre generaciones. Elogio de la profiguración*. Madrid: Catarata.
- MORENO, S. (2021). *Impacto de género del teletrabajo y rutinas de confinamiento: más allá de lo obvio*. Projecte. Universitat de Barcelona. <[https://portalrecerca.uab.cat/en/projects/impacto-de-g%C3%A9nero-del-teletrabajo-y-rutinas-de-confinamiento-m%C3%A1s->](https://portalrecerca.uab.cat/en/projects/impacto-de-g%C3%A9nero-del-teletrabajo-y-rutinas-de-confinamiento-m%C3%A1s-)
- OBIOLS, S.; RIUS, J. (2019). *Sociedades en la encrucijada. Nuevas miradas desde la sociología valenciana*. València: Institució Alfons el Magnànim. Centre Valencià d'Estudis i Investigació.
- OLTRA, C.; BOSÓ, A. (2020). «Lecciones aprendidas de la crisis del coronavirus: preparación y resiliencia social». *Revista Española de Sociología*, 29 (3). <<https://doi.org/10.22325/fes/res.2020.50>>
- PÉREZ ALONSO, Y.; BLANCO RODRIGO, P.; PÉREZ ALONSO, R.; PÉREZ MIRALLES, J., i GARCÍA SEVILLA, S. (2020). *Impacte de la COVID-19 en la joventut de la ciutat de València*. Consell de la Joventut de València.
- PI FERRER, L.; SELVAM, R. M., i CAVALLOTTI, R. (2021). «El impacto del bienestar de la pareja en el rendimiento laboral durante el confinamiento en España». Comunicació presentada a *Impactos sociales de la covid-19*, Federación Española de Sociología.
- RIZO, A.; ESCOBEDO, A. (2021). *Conciliation in the time of covid-19. Anàlisi comparativa de llicències parentals per cura de fills en situació de malaltia disponi-*

- bles a una selecció de països de la Unió Europea durant la pandèmia*. [TFM - Màster de Sociologia de la UB, no publicat].
- RODRÍGUEZ, J. A. (2020). «La covid-19: la gran oportunitat para pensar y crear sociedades futuras mejores». *Revista Española de Sociología*, núm. 29 (3), p. 693-702.
- RODRÍGUEZ DÍAZ, J. A.; DOMÍNGUEZ AGUAYO, A. (2021). «Cambios en los sistemas de emociones y valores durante la pandemia». Comunicació presentada a *Impactos sociales de la covid-19*, Federación Española de Sociología.
- SAMPER, S. (relatora) (2020). *Conseqüències educatives de la crisi de la COVID-19: balanç i respostes*. Anuari de l'estat de l'educació a Catalunya. Fundació Bofill. <https://fundaciobofill.cat/uploads/docs/g/1/k/t7g-10_eec20_addendaanuari2020.pdf>
- SUBIRATS, M. (2020). «Gèneres i estils en temps de pandèmia». *Diari Ara*. En premsa: <https://www.ara.cat/opinio/generes-estils-temps-pandemia-coronavirus-covid-19_129_1140264.html>
- TARABINI, A.; JACOVKIS, J. (2020). *Recerca escoles confinades, Informe 3: Fer de docent en un context inèdit*. Barcelona: GEPS-UAB.
- VILLAR, A. (2020). «Les dones i la covid». *Mètode*, núm. 4 (112), p. 6-13. <<https://metode.es/wp-content/uploads/2020/12/107ES-millar-aguiles-mujeres-covid.pdf>>
- WIEVIORKA, M. (2011). *Una sociología para el siglo XXI*. Barcelona: UOC ediciones.
- WRIGHT MILLS, C. (1987). *La imaginació sociològica*. Barcelona: Herder.